

Cerh-Ta'dilde Rivayetlerin Muârazası: Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd Rivayeti Özelinde

Narratives Dispute in Cerh-Ta'dil: Within the Scope of the Narrations of Hammâd b. Seleme from Kays b. Sa'd

Fikret ÖZÇELİK^a

^a Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
e-Posta: ozcelik.21@hotmail.com , <https://orcid.org/0000-0001-5015-6167>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	13.04.2020
Kabul Tarihi:	05.06.2020
Yayın Tarihi:	29.06.2020

Özet

Bu çalışmada Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd'dan naklettiği rivayetler incelenmiştir. Hammâd b. Seleme Hadis münekkitleri tarafından sika kabul edilmiş; ancak onun Kays b. Sa'd'dan rivayet ettiği hadisler tartışılmış ve bundan olsa gerektir ki, bazı âlimler ondan rivayet etmekten imtina etmiştir. Hadis âlimleri, Hammâd'ın hatasının nedeninin Kays'ın kitabını kaybetmesi ve ezberinden rivayet etmesi olduğunu söylemişlerdir. Bu söyleme binaen de "Hammâd, Kays'tan rivayet ettiği hadislerde hata yapmıştır" gibi genel bir yaklaşım benimsenmiş ve bu ifade birçok cerh-ta'dil ve ilel eserinde yer almıştır. Biz de bu iddiadan yola çıkarak Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd'dan rivayet ettiği hadisleri muâraza yöntemiyle ele aldık. Zira bu yöntemle herhangi bir râvinin rivayetini başka râvilerin hadislerine arz ederek söz konusu râvinin zabtı, sika râvilere muhalefeti ve hadiste teferrüdü gibi râvinin cerhine sebep olabilecek durumların tespiti yapılabilmektedir.

Hammâd b. Seleme ile ilgili yaptığımız arz neticesinde aslında Hammâd'ın, Kays'tan rivayet ettiği birçok hadiste sika râvilere muhalefet etmediğini, bilakis onun rivayet ettiği hadislerin başka sika râviler tarafından da nakledildiğini tespit ettik. Aynı şekilde Hammâd'ın teferrüd ettiği hadislerin de çok az olduğunu gördük. Bu bağlamda Hammâd b. Seleme'nin Kays'tan rivayet ettiği hadislerde hata yaptığını düşünmenin ve hadis ilminde otorite olan bazı âlimlerin ondan rivayette bulunmamasının Hammâd ile ilgili ağır bir tenkit olduğu düşünülebilir. Bazı âlimler de Hammâd'ın ömrünün son döneminde hafıza kaybına maruz kaldığını ve bundan dolayı hata yaptığını ifade etmişlerdir. Bu iddia doğru kabul edilse bile yine Hammâd'ın Kays'tan rivayet ettiği hadislerin terkini gerekli kılmaz. Zira Hammâd ile ilgili olan olumsuz düşünceyi zayıf kılan en önemli delil, Hammâd'ın Kays'tan rivayet ettiği hadislerin sika kabul edilen râvilerin rivayetlerine uygunluk arz etmesidir. Bu gerçeklerden hareketle Hammâd ile ilgili yapılan tenkitlerin pratiğe yani Hammâd'ın rivayetlerine pek de uymadığı söylenebilir. Dolayısıyla Hammâd, Kays'tan rivayet ettiği hadislerde hata yapmıştır gibi genel yaklaşımda bulunmak yerine Hammâd'ın Kays'tan rivayet ettiği hadislerin tek tek incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Biz de çalışmamızda bunu yapmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Hammâd b. Seleme, Kays b. Sa'd, hadis, muâraza, tenkit.

Giriş

Hadis, usûl âlimleri tarafından Kur'an'dan sonra teşriin ikinci kaynağı olarak kabul edilmektedir.¹ Nitekim fıkıh başta olmak üzere, İslam toplumunda var olan birçok uygulama hadislerle dayanmaktadır. Bundan olsa gerektir ki, hadisler öncelikle sıhhat açısından incelenmiş, sahihi sakiminden ayırt edilmeye çalışılmıştır. Hadislerin sübutu söz konusu olduğunda en önemli faktörün râviler olduğu bilinen bir gerçektir. Çünkü rivayetlerin râvilerin aracılığıyla geldiği ve öncelikle onların durumlarına göre sübutun ve sıhhatine hükmedildiği bilinmektedir. Râvilerin durumlarını inceleyen cerh-ta'dil ilmi de bu saikle oluşmuş ve gelişmiş, bu ilimle ilgili muazzam bir edebiyat ortaya çıkmıştır.

Râviler, birçok açıdan ve farklı yöntemlerle değerlendirilmiştir. Söz gelimi bazı râviler mutlak sika veya zayıf olarak değerlendirilmiş, bazıları ise sadece belli durumlara bağlı olarak tevsik veya taz'if edilmiştir. Nitekim çalışmamıza konu olan Hammâd b. Seleme de (ö. 167/784) genel olarak sika kabul edilmiş, ancak Kays b. Sa'd'dan (ö. 119/738) naklettiği rivayetleri, bazı hadis münekkitleri tarafından tartışılmıştır. Dolayısıyla Hammâd'a yönelik olumsuz tenkidin tüm rivayetlerinden değil sadece Kays'tan naklettiği rivayetlerle sınırlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Hammâd'a yapılan cerh şartlı/nisbidir.²

Râvileri değerlendirme yöntemlerinden biri de “herhangi bir râvinin rivayetini başka râvilerin hadislerine arz etmek”³ şeklindedir. Böylece hem râvi hem de rivayet hakkında bir kanaat hâsıl olmaktadır. Bu bağlamda ricâl ilminde özellikle de duafâ literatüründe bu yöntemin büyük önem arz ettiği bilinmektedir.⁴ Çünkü râvilerle ilgili çalışmaların temel hedefi rivayetlerdir. Bundan olsa gerektir ki rivayetlerden hareketle râvileri değerlendirme yönteminin⁵ cerh-ta'dil ilminde vazgeçilmez olarak uygulandığı görülmektedir. Muâraza (rivayetleri karşılaştırma) olarak isimlendirilen bu yöntemin⁶ izini İlel ve Ricâl kitaplarında başta olmak üzere ilgili birçok eserde bulmak mümkündür.

Biz de bu çalışmamızda, Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd'dan naklettiği rivayetleri başka râviler tarafından nakledilen benzer rivayetlere arz ederek Hammâd'ın Kays'tan naklettiği hadislerde gerçekten hata yapıp yapmadığını tespit etmeye çalışacağız. Bizi bu çalışmaya sevk eden temel sebep, mutlak anlamda sika kabul edildiği halde bazı hadis münekkitlerinin; “Hammâd, Kays'tan rivayet ettiği hadislerde hata yapmıştır”⁷ gibi tenkitleri olmuştur. Dile getirilen bu tenkitlerin gerçek duruma uyup uymadığını tespit etmeye; bunu da muâraza yöntemi ile yaparak cerh-ta'dilde rivayetlerin muârazası imkânına yeniden dikkat çekmeye çalışacağız.

¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas Şâfiî, *er-Risâle* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2016), 208.

² Şartlı cerh için bk. Emin Aşıkutlu, “Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Tadiller ve Uygulamadaki Sonuçları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (22 Ocak 2014).

³ Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbü'rî Müslim b. Haccâc, *et-Temyiz* (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2009), 209.

⁴ Geniş bilgi için bk. Mustafa Macit Karagözoğlu, *Zayıf Râviler: Duafa Literatürü ve Zayıf Rivayetler* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2014), 93-98, 124-127.

⁵ Geniş bilgi için bk. Muhammed Enes Topgöl, *Rivayetten Raviye: Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019).

⁶ Muhammed Ebû Şehbe, *fi Rihâbi's-Sünne el-Kütübü's-Sihâhi's-Sitte* (Kâhire: Mecmeü'l-Bühüsü'l-İslâmiyye, 1995), 51.

⁷ Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b Ahmed İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2013), 2, 783.

Bu çalışmamızın bir makale sınırını aşmaması için genel anlamda Hammâd'ın hadisçiliğini ve bütün rivayetlerini ele almayı hedeflemediğimizi, sadece Hammâd'ın Kay'tan rivayet ettiği hadislerle sınırlı kalacağımızı belirtmek isteriz.

A) Hadis Münekkitlerine Göre Muâraza

Râvi ve rivayeti değerlendirme yöntemi olarak telakki edilen muârazanın tanımı hakkında şöyle denilmiştir: “1- Râvinin yazmış olduğu hadisleri, bunları kendisinden almış olduğu hocasının defterindekilerle karşılaştırılması, 2. Sahihlik ve zaiflik yönünden durumlarını tespit vb. gayeler için aynı veya yakın konulardaki hadislerin karşılaştırılması. Böylece râvilerin zabt sıfatlarının durumu yanında hasen, şâzz, münker, mu'allel, mudrec vs. hadisleri belli olur.”⁸

Hadis münekkitlerinin biraz sonra nakledeceğimiz ifadeleri tahkik edildiğinde onlar râvideki rivayet hatasının tespitinde bir metoda işaret etmektedir. O da, herhangi bir râviden gelen bir rivayeti başka rivayetlerle karşılaştırarak sıhhatini tespit etme yöntemidir.⁹ Ayrıca Muhammed Lokmân es-Selefi' ye göre hadisçilerin râvilerle ilgili kullandıkları birçok terim, rivayetlerinin birbirleriyle karşılaştırması suretiyle ortaya çıkmıştır.¹⁰ Bu bağlamda muârazanın tanımı hakkında şunlar söylenebilir: “Cerh-ta'dîl bağlamında râvilerin durumlarını öğrenmek ve rivayetlerde illet olup olmadığını tespit etmek için rivayetleri birbirleriyle karşılaştırmaktır.”¹¹ Başka bir ifadeyle bu yöntemin temel unsuru, bir râviden gelen rivayeti, söz konusu rivayeti nakleden başka râvilerin rivayetlerine arz etmektir.¹² Bu tanımlarda iki unsurun ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri râvi, diğeri de rivayettir. Yani muâraza ile hem rivayet hem de onu nakleden raviyle ilgili bir kanaatin oluşması mümkündür.

Birçok muasır bilgin de muâraza yöntemine işaret edip konuyla ilgili kanaatlerini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Muhammed Ebu Şehbe,¹³ Ekrem Ziyâ Ömerî,¹⁴ Muhammed Lokmân es-Selefi,¹⁵ Abdullah b. Cibrîn,¹⁶ Rif'at Fevzî Abdülmüttalib¹⁷ Abdullah b. Yûsuf el-Cudey¹⁸ muâraza yöntemine işaret ederek râvilerin ve rivayetlerin bu metotla tahkik edilebileceğini söylemişlerdir. Ayrıca bu âlimlerin ifadeleri tahkik edildiğinde muârazanın yoğunlaştığı alanın râvilerin zabtı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla muâraza yönteminin daha çok râvinin zabtının tespitinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim İmam Şâfi' de râvinin zabtının, rivayetlerinin diğer hâfiz râvilerin rivayetlerine uygun olup olmamasıyla bilineceğini

⁸ Bk. Abdullah Aydın, *Hadis ıstılahları sözlüğü*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2014), 190.

⁹ Topgül, *Rivayetten raviye*, 66.

¹⁰ Muhammed Lokman Selefi, *İhtimamü'l-muhaddisin bi-nakdi'l-hadis seneden ve metnen* (Riyâd: Dâru'd-Dâi, 1420), 329.

¹¹ Nâfiz Hüseyin Hammâd - Hibe Gâzi Ferecullâh, “Ehemmiyyetü'l-muâraza inde nükkâdî'l-hadis fi'l-hükm ale'r-râvi ve'r-rivâye”, *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, 1 (2013 1434): 20; Ebû Zekerıyyâ el-Bağdâdi Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetü'd-Dürî)* (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1979), 1, 85 (Muhakkikin notu).

¹² Topgül, *Rivayetten raviye*, 66.

¹³ Ebû Şehbe, *fi Rihâbi's-Sünne el-Kütübü's-Sihâhi's-Sitte*, 51.

¹⁴ Ömerî, Ekrem Ziyâ, *Menhecü'n-nakd 'inde'l-muhaddisin mukâranen bi'l-menheci'n-nakdi'l-garbî* (Riyâd: Dâru İşbilyâ, 1997), 27-30.

¹⁵ Selefi, *İhtimamü'l-muhaddisin bi-nakdi'l-hadis seneden ve metnen*, 329.

¹⁶ Abdullah b. Cibrîn, *Ahbâru'l-Âhâd fi'l-hadis'i-nebevî* (Suûd: Dâru Taybe, 1987), 46.

¹⁷ Rif'at Fevzî Abdülmüttalib, *Tevsîkû's-sünne fi'l-karnî's-sânî'l-hicrî* (Mısır: Mektebetü'l-Hanâci, 1981), 171.

¹⁸ Abdullah b. Yûsuf Cudey', *Tahrîru ulâmi'l-hadis* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2003), 1, 261.

ifade eder.¹⁹ Ayrıca bu değerlendirmelerden muâraza ve i'tibar arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu görülür. Zira i'tibar: "Rivayet edilen bir hadisin başka tarikleri olup olmadığını araştırmak, böylece râvinin söz konusu rivayette diğer râvilere muvafakat edip etmediğini tespit etmektir"²⁰ şeklinde tanımlanmıştır.

Muâraza yönteminin, Hz. Peygamber'in döneminden başlayıp daha sonraki dönemlerde geliştiği ve hadis münekkithleri tarafından sıkça uygulandığı düşünülmektedir.²¹ Berâ b. Âzib'tan gelen rivayete göre Hz. Peygamber kendisine şöyle buyurmuştur: "Yatağına girmek istediğinde, namaz için aldığın abdest gibi bir abdest al ve sağ tarafın üzerine yat. Daha sonra; 'Allah'ım! Kendimi sana teslim ettim, işimi sana havale ettim. Azabından korkarak ve sevabını umarak bütün işlerimde sırtımı sana dayadım. İltica etmek ve kurtulmak ancak sanadır. Allah'ım! İndirdiğin kitaba ve gönderdiğin Nebiye iman ettim.' diye dua et ve bu dua son konuşman olsun. Eğer bu gecede ölürsen fitrat üzere ölmüşsün." Berâ söz konusu duayı unutmamak için tekrar ettiğini söylemiştir. Öyle ki Nebî yerine Resûl dediği için Hz. Peygamber uyarılmış ve tashih etmiştir.²²

Sahâbenin de rivayetlerin sıhhati için muârazaya başvurduğu görülmüştür. Bu konuda Hz. Âişe'nin ön plana çıktığı söylenebilir. Nitekim Urve b. Zübeyr'den gelen şu rivayet bunun delilidir: "Abdullah b. Ömer bizimle beraber haccederken Hz. Peygamber'in şöyle dediğini söyledi: 'Allah, size ilmi verdikten sonra doğrudan aranızda çekmez, fakat ilmi âlimlerin ölümüyle çekecektir. Böylece insanlar cahil olarak kalacaklar, fetva isteyecekler, onlar da görüşleriyle fetva verecekler, delalete düşürecekler ve düşecekler.'" Urve, söz konusu hadisi Hz. Âişe'ye nakletmiştir. Abdullah b. Ömer daha sonra tekrar hacca gitmiş, bunun üzerine Hz. Âişe, rivayeti pekiştirmek maksadıyla Urve'yi yine Abdullah b. Ömer'e göndermiş daha önce ondan duyduğu hadisi sormasını istemiştir. Urve, Abdullah'tan daha önce duyduğu şekliyle hadisi işitmiş ve durumu Hz. Âişe'ye aktarmıştır. Bunun Hz. Âişe: 'Allah'a yemin olsun ki, Abdullah b. Ömer hıfz etmiştir' diyerek hayranlığını ifade etmiştir. Bu da Hz. Âişe'nin rivayetlerin sıhhati için muârazaya başvurduğunu gösterir.

Hicri 1. asırda olduğu gibi 2. asırda da muârazaya işaret eden ifadeleri bulmak mümkündür. Sözelimi Eyyüb es-Sahtiyânî'nin (ö. 131/749) şu sözleri bunun delilidir denilebilir: "Başka hocaların meclislerine katılmadığın sürece hocanın hatasını bilemezsin."²³ Aynı şekilde Şu'be b. Haccâc da (ö. 160/776): "Bir kişi bana herhangi bir hocadan bir hadis naklettiğinde, mutlaka gidip o hocaya sorar ve bana rivayet edilen hadisin râvinin naklettiğinden farklı olduğunu görürdüm, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) müstesna, zira Süfyân'ın naklettiği rivayetleri hocasına sorduğumda Süfyân ile hocasının arasında hiçbir

¹⁹ Ebü Abdullah Muhammed b İdris b Abbas Şâfi, *er-Risâle* (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940), 380.

²⁰ Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b Hüseyin Irakî, *Şerhu Elfiyeti'l-Irakî* (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423), 1, 258; Hammâd - Hibe Gâzî Fereculâh, "Ehemmiyyetü'l-muâraza inde nükkâdî'l-hadis fil-hüküm ale'r-râvi ve'r-rivâye", 28; M. Yaşar Kandemir, trc., *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlâları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2007), 194.

²¹ Muhammed Mustafa A'zamî, *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn: neş'etuhu ve târihuhu* (Riyad : Mektebetü'l-Kevser, 1990), 66.

²² Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim Cu'fi Buhârî, *Sahîh* (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422h), "Tahâret", 79.

²³ Abdurrahman b. Amr b. Abdillâh Ebü Zür'a ed-Dimaşkî, *Târîhu Ebi Zür'a ed-Dimaşkî* (Dimeşk: Mecmeu'l-lügati'l-Arabiyye, 2012), 2, 680.

farkın olmadığını görürdüm”²⁴ diyerek bu gerçeğe işaret etmiştir. Aynı şekilde Abdullah b. Mübârek’e (ö. 181/797) göre de hadis konusunda uzman olmak isteyen bir kişinin muhakkak rivayetleri birbiriyle karşılaştırıp farklı tarikleri bir araya getirmesi gerekmektedir. Nitekim kendisi de bin cüz hadisten ancak bir cüz hacminde hadis oluşturabildiğini Hatib Bağdâdî (ö. 463/1071) tarafından nakledilmiştir.²⁵

Hadis münekkitleri, muârazayı râvi ve rivayetler hakkında verilebilecek hükümde bir metot olarak kullanmışlardır.²⁶ Nitekim Yahyâ b. Maîn’ den (ö. 233/848) gelen şu rivayet bunun delilidir: “İsmail b. Uleyye (ö. 193/809) bir gün bana hadislerinin nasıl olduğunu sordu. Ben de kendisine; ‘hadislerin sahihtir’ dedim. İbn Uleyye bunu nasıl bildiğimi söyledi. Ben de ona: ‘Senin rivayetlerini diğer insanların rivayetlerine arz ettim, rivayetlerin doğru olduğunu gördüm’ dedim.”²⁷ Aynı şekilde Yahyâ b. Maîn’ nin şu tespiti de konumuz açısından önemlidir: “Çoğu zaman Yahyâ b. Yemân’ ın rivayetlerini başkalarının rivayetlerine arz ederdim, Yahyâ b. Yemân (ö. 179/796) diğer insanlara muhalefet ettiği zaman ondan vazgeçerdim.”²⁸ İbn Maîn, muâraza yöntemiyle ihtilâta²⁹ maruz kalmakla bilinen Yahyâ b. Yemân’ın³⁰ rivayetlerini ayıklamış, sahih olanları almış, diğerlerini terk etmiştir. Muâraza yöntemine başvuran bir başka hadis münekkidi de Ebû Hâtim er-Râzî’dir (ö. 277/890).³¹ Aynı şekilde İbn Hibbân da (ö. 354/965) muârazayı i’tibar bağlamında ele almış ve râvilerin cerh ve ta’dilinin i’tibar ile ele alınması mümkün olduğunu söylemiştir.³²

Şüphesiz muâraza yöntemine işaret eden başka nakil bulmak mümkündür. Ancak çalışmanın sınırını aşmamak için konumuz açısından önemli gördüğümüz Müslim (ö. 261/875), Hatib Bağdâdî ve İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) görüşleriyle iktifa edeceğiz. Sözelimi Müslim, *et-Temyîz* adlı eserinde konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “Bu rivayetleri toplayıp birbiriyle karşılaştırmakla sahih olanı sakiminden ayırt edilebilmekte; aynı şekilde zayıf haberlerin râvileri ile hafız râvilerin durumları da belli olmaktadır.”³³ Müslim, *Sahîh*’in mukaddimesinde de aynı konuya değinmiş ve muâraza ile münker rivayetleri nakleden râvinin rivayetlerini hâfız olan râvilerin rivayetlerine arz ederek belirlenebileceğini ifade etmiştir.³⁴ Hatib Bağdâdî de hadiste var olan illetin, ancak söz konusu rivayetin bütün tarikleri bir araya getirilip birbirlerine arz edilmek suretiyle tespit edilebileceğini ifade

²⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razî İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1952), 1, 67.

²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvi ve âdâbü's-sâmi'* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1983), 2, 280.

²⁶ Hammâd - Hibe Gâzî Ferecullâh, “Ehemmiyyetü'l-muâraza inde nükkâdî'l-hadis fi'l-hükm ale'r-râvi ve'r-rivâye”, 16.

²⁷ Ebû Zekeriyya el-Bağdâdî Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetu İbn Muhriz)*, (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2009), 268.

²⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târihu İbn Maîn (Rivâyetü'd-Dûri)*, 3, 319.

²⁹ “Hastalık, yaşlılık, körlük, kitaplarının kaybolması gibi sebeplere dayanan hafıza kaybı ihtilâl tabiriyle ifade edilir.” Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2011), 158.

³⁰ Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Salih İclî, *Ma'rifetü's-sikât* (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 2, 360.

³¹ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim, *İtelü'l-hadis* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 2, 163.

³² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 1, 154.

³³ Müslim, *et-Temyîz*, 209.

³⁴ Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbüri Müslim b. Haccâc, *Sahîh* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955), 1, 20 (Mukaddime).

etmiştir.³⁵ Aynı şekilde İbnü's-Salâh da muâraza yöntemiyle de râvinin zabtının ortaya çıkarılabileceğini, eğer râvinin rivayeti sika râvilerin rivayetlerine uyuyorsa onun zabt ve sebt sahibi olduğunu, rivayetinin sika râvilerin rivayetlerine muhalefeti çok olması durumunda zabtının zayıf olduğunu, dolayısıyla hüccet sayılamayacağını söylemiştir.³⁶

B) Cerh-Ta'dil Edebiyatında Hammâd b. Seleme

Bazı hadis münekkitlerinin muâraza ile ilgili bazı görüşlerine yer verdikten sonra Cerh ve Ta'dil edebiyatında Hammâd b. Seleme ile ilgili görüşlere değineceğiz. Ancak Hammâd'ın biyografisine geçmeden önce Hammâd'ın hocası ve çalışmamıza konu olan Kays b. Sa'd'ın biyografisini özet bir şekilde vereceğiz.

1. Kays b. Sa'd el-Mekkî el-Habeşî

Kays b. Sa'd, Atâ b. Ebî Rebâh'ın (ö. 114/732) meşhur talebelerinden olup onun meclisinde bulunmuş, ondan fıkıh öğrenmiş ve onun görüşleriyle fetva vermiştir.³⁷ Ayrıca Kays b. Sa'd; Atâ b. Ebî Rebâh'tan namaz ve hac, Tâvus b. Keysân'dan (ö. 106/725) namaz, Amr b. Dinâr'dan (ö. 126/744) ahkâm, Yezîd b. Hürmüz'den (ö. 100/719) de cihad ile ilgili rivayetler nakletmiştir.³⁸ Kays b. Sa'd'dan; Abdülmelik b. Ebi Süleyman (ö. 145/764), Hişâm b. Hassân (ö. 147/766), Şibl b. Abbâd el-Mekkî (ö. 148/767), Hammâd b. Seleme, Cerîr b. Hâzım (ö. 170/786), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ve Muâviye b. Abdilkerîm (ö. 180/796) gibi râviler hadis nakletmiştir.³⁹ Kays b. Sa'd az hadis rivayet etmekle beraber Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Ebû Zür'a (ö. 264/878) gibi âlimler tarafından sika kabul edilmiştir.⁴⁰ Ayrıca Kays b. Sa'd, Müslim'in râvileri arasında da yer almıştır.⁴¹ Dolayısıyla yukarıdaki açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda Kays b. Sa'd'ın hadis münekkitleri tarafından sika kabul edildiği söylenebilir.

2. Ebû Seleme Hammâd b. Seleme

Künyesi Ebû Seleme olan Hammâd b. Seleme b. Dînâr el-Basrî Mevlâ Temîm, Mevlâ Benî Rabîa ve Mevlâ Kureyş olarak bilinmektedir. Hammâd b. Seleme hicri 90'lı (709) yıllarda doğmuştur. Meşhur âlim Humejd et-Tavîl'in (ö. 143/760) kız kardeşinin oğlu olan Hammâd; Katâde b. Diâme (ö. 117/735), İbn Ebî Müleyke (ö. 117/735), Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) gibi meşhur âlimlerden hadis rivayet etmiştir. Ondandır Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14), Süleyman b. Harb (ö. 224/839) ve Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/842) başta olmak üzere birçok kişi hadis almıştır.⁴²

³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvi ve âdâbü's-sâmi'*, 426.

³⁶ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Mukaddimetu İbni's-Salâh ve mehasinü'l-istilah*. (Kahire : Dârü'l-Maârif, 1989), 106.

³⁷ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifîl-Osmâniyye, 1973), 7, 328.

³⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Ali Muhmamed el-İsfahânî İbn Mencüye, *Ricâlu Sahîhi Müslim* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1987), 2, 144.

³⁹ İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 7, 132.

⁴⁰ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hind: Dâiretü'l-Maârif, 1326), 8, 397.

⁴¹ İbn Mencüye, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, 2, 144.

⁴² İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 3, 155. Mizzî, Hammâd'ın hocaları ve kendisinden rivayette bulunanlarla ilgili uzun bir liste sunmuştur. Geniş bilgi için bkz. Ebû'l-Haccâc Cemâleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 7, 258.

Hammâd b. Seleme'nin genel olarak hadis münekkitleri tarafından güvenilir kabul edilmiştir. Özellikle de Sâbit el-Bünâni'nin hadislerini en iyi bilen kişi olarak görülmüştür. Aynı şekilde dayısı Humeyd et-Tavîl'in rivayetlerini çok iyi hıfz etmekle şöhret bulmuştur. Yahyâ b. Maîn, onu "sika" olarak tavsif etmiş; "Onun hadisleri ilk ve son döneminde aynıydı." diyerek onun hıfzına işaret etmiştir.⁴³ Ahmed b. Hanbel de onu sika kabul etmiş ve bid'at ehline en iyi şekilde cevap verdiğini söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, "İnsanlar Humeyd et-Tevîl'in rivayetleri hakkında çok ihtilafa düşerlerdi. Ancak Hammâd b. Seleme, Humeyd'in rivayetini en iyi bilen kişidir" diyerek Humeyd'in rivayetleri için adeta Hammâd'ı otorite mesabesinde kabul etmiştir. Abdurrahman b. Mehdî de Hammâd'la ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Hammâd b. Seleme iyi dinlerdi, güzel karşılardı, birçok kişiye yetiştirdi, ancak hiçbir düşünceyle itham edilmedi, kendine ve diline hâkim olmayı başardı, hiç kimsenin hakkında konuşmadı, hiç kimseyi kötülemedi, ölünceye kadar bu tür olumsuzluklardan salim kaldı." Abdullah b. Mübârek de Basra'da selefin yolunu takip etmede Hammâd'dan daha iyi birisini görmediğini söylemiştir. Ayrıca Hammâd'ın ibadet konusunda çok hassas olduğu, dönemin idarecilerine karşı mesafeli durduğu ve izzet-i nefsinin muhafaza etmede çok hassas olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Muhammed b. Haccâc'tan gelen şu rivayet onun hadis rivayet etmede sadece Allah rızasını gözettiği söylenebilir: "Bir adam bizimle beraber Hammâd'dan hadis dinliyordu, Bu adam Çin tarafına gitti ve döndüğünde Hammâd'a bir hediye getirdi. Hammâd hediyeği görünce şöyle dedi: 'Eğer hediyeği kabul edersem bundan sonra sana hadis rivayet etmeyeceğim, ancak hediyeği reddedersem hadis anlatmaya devam edeceğim.' Adam, Hammâd'ın hediyeği reddedip hadis rivayet etmesini kabul etti."⁴⁴

Hammâd'ın sika oluşuyla ilgili en önemli ifade Buhârî'nin (ö. 256/870) de hocası olan Ali b. Medîni'den (ö. 234/848-49) gelmiştir: "Kim Hammâd b. Seleme'nin aleyhinde konuşursa, onu din konusunda itham edin."⁴⁵ Aynı şekilde Süfyan es-Sevrî ve Abdurrahman b. Mehdî de Hammâd hakkında olumlu görüş beyan etmişlerdir.⁴⁶

Zehebî onu eserler sahibi olarak nitelemiş,⁴⁷ bu da Hammâd'ın birden fazla eserinin var olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hammâd, hadislerle ilgili eser/ler telif ettiği gibi hadis imla meclisi de akdetmiştir. Nitekim Yahyâ el-Kattân ondan hadis imla ettiğini ifade etmiştir.⁴⁸ Ayrıca Zehebî Hammâd'ı "tabi olunan imam" ve "şeyhu'l-İslam" diye nitelemiş; onun bir ilim deniz olduğunu, çok rivayeti olduğu için bazı hatalar yaptığını buna rağmen sadûk ve hüccet kabul edildiğini ifade etmiştir.⁴⁹

Hammâd, genel olarak güvenilir kabul edilmesine rağmen, özellikle bazı râvilerden naklettiği rivayetlerde tenkid edilmiştir. İşte çalışmamıza konu olan ve Hammâd'ın Kays b. Sa'd'dan rivayetleri bu kabildendir. Yahyâ el-Kattân başta olmak üzere birçok hadis

⁴³ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 2, 781.

⁴⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 7, 261-263.

⁴⁵ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürçani İbn İbn Adî, *el-Kamîl fi duafai'r-ricâl* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2013), 3, 38; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 7, 336.

⁴⁶ İbn Adî, *el-Kamîl fi duafai'r-ricâl*, 3, 39.

⁴⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7, 447-451.

⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7, 452.

⁴⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7, 446.

münekkidi, Hammâd'ın Kays b. Sa'd'dan naklettiği rivayetleri zayıf olarak nitelendirmiştir.⁵⁰ Onlar, Hammâd'ın Kays b. Sa'd'dan rivayetlerindeki hata/larını Hammâd'ın Kays'a ait olduğu kitabı kaybetmesine bağlamışlardır. Nitekim Ahmed b. Hanbel Hammâd'ın yanında Kays b. Sa'd'ın hadis kitabı bulunduğunu, ancak Hammâd'ın söz konusu kitabı kaybettiğini, bundan dolayı ezberinden rivayette bulunduğunu ve bu nedenle hata yaptığını ifade etmiştir. Onun hata yaptığını gösteren bir kanıt da, Kays → Atâ → İbn Abbâs tarikiyle gelen bazı mevkuf rivayetleri ref ederek rivayet etmiş olmasıdır.⁵¹ Ayrıca Kays'a ait kitapla ilgili Hammâd'dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir: "Haccâc el-Ahvel, Kays'ın kitabını ödünç olarak benden aldı ve Mekke'ye gitti, ancak kitap Mekke'de kayboldu."⁵² Bu da Hammâd'ın söz konusu kitabı kaybettiğini göstermektedir.

Beyhakî (ö. 458/1066) ise, Hammâd'ın bazı rivayetlerde yaptığı hataları, onun ömrünün sonunda yaşadığı hafıza bozukluğuna (ihtilât) bağlamış; bundan dolayı hadis âlimlerinin, Hammâd'ın Kays b. Sa'd'dan teferrüd ettiği rivayetlerden uzak durduklarını belirtmiştir.⁵³

Hammâd'ın hıfzının zayıf olduğunu gösteren bir rivayet şafak öncesi ve sonrası okunan ezanla ilgili şu rivayettir: "Bilal, geceleyin ezan okuyor, öyleyse Abdullah b. Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya kadar yiyiniz ve içiniz".⁵⁴ Bu rivayetten de anlaşıldığı gibi fecirden önce bir, fecirden sonra ise ikinci ezan okunmaktadır. Ancak Hammâd Eyyûb es-Sahtiyânî'den o Nâfi'den o da İbn Ömer'den şöyle bir rivayet nakletmiştir: Bilal fecirden önce ezan okudu, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) ona dönüp; 'biliniz ki kul uyudu, biliniz ki kul uyudu' söylemeyi emretti." Ebû Dâvud, bu rivayeti Eyyub'ten sadece Hammâd'ın rivayet ettiğini söylemiştir.⁵⁵ Ali b. Medîni de bu rivayetin hatalı olduğunu ve Hammâd'ın söz konusu rivayette teferrüd ettiğini söylemiştir.⁵⁶ Hâkim en-Nisâbûri (ö. 405/1014) de Hammâd'ın hıfzının zayıf olduğunu ve birden fazla râviyi bir lafızda ve bir isnadda topladığını söylemiştir.⁵⁷ Ancak Hâkim'in bu görüşü "فد قيل" (böyle denildi) ifadesiyle dile getirmesi sebebiyle bu görüşe ihtiyatlı yaklaştığı söylenebilir.

Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'i incelendiğinde edildiğinde kendisinin Hammâd'ı pek de muteber olarak görmediği anlaşılmaktadır. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla Buhârî'nin *Sahîh*'inde Hammâd'ın ismi sadece iki senedde geçmektedir. Bunlardan birincisi Atâ → İbn Abbâs tarikiyle tahrîc edilen hadistir.⁵⁸ Buhârî, bu rivayetin birden fazla tarikte geldiğini, tariklerden birisinde Hammâd b. Seleme ve Kays b. Sa'd'ın yer aldığını ifade etmiştir. Ancak Buhârî, "Hammâd, Kays b. Sa'd ve Abbâd b. Mansûr'den rivayet etmiştir" diyerek adeta

⁵⁰ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 2, 783.

⁵¹ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl* (Riyâd: Dâru'l-Hânî, 2001), 3, 127.

⁵² Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyin b Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, 1344), 4, 94.

⁵³ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 2, 783.

⁵⁴ Ebû Abdullah Ahmed b Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 9, 87.

⁵⁵ Süleyman b Eş'as b İshak b el-Ezdi es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünen* (Cidde: Darü'l-Kible li's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1998), "Salât", 41.

⁵⁶ Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyin b Ali Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-asar*. (Karaçi: Câmiatü'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1991), 2, 212.

⁵⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7, 446.

⁵⁸ Buhârî, "Hac", 126.

Hammâd'ın sadece Kays b. Sa'd'dan naklettiği itibar etmediğini ima etmiştir.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer alan ikinci rivayet ise, Hz. Peygamber'in şu hadisi bağlamında nakledilmiştir: "İnsanoğlunun bir vadi dolusu altını olsa, bir vadi daha ister. İnsanoğlunun ağzını topraktan başka bir şey dolduramaz, Allah tövbe edenlerin tövbesini kabul eder." Buhârî bu rivayetin akabinde Hammâd b. Seleme → Sâbit el-Bünânî → Enes senediyle Ubey b. Ka'b'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Tekâsür Sûresi ininceye kadar biz bunu (Hz. Peygamber'in mezkur sözünü) Kur'an'dan zannederdik."⁵⁹

İbn Hacer, Buhârî'nin bu rivayetin haricinde Hammâd b. Seleme'den rivayette bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca İbn Hacer'e göre, Buhârî'nin قال لنا أبو الوليد ifadesini şevâhid,⁶⁰ mevkuf ve rivayetiyle delil getirilmeyen râviler için kullanmıştır.⁶¹ Buhârî Hammâd'dan naklettiği rivayeti de قال لنا أبو الوليد diyerek nakletmiştir. Dolayısıyla bu rivayetten de anlaşılıyor ki Buhârî, Hammâd b. Seleme'yi rivayetiyle delil getirilebilir râvi olarak kabul etmemiştir.⁶² Ancak İbn Hibbân, Buhârî'ye imada bulunarak Hammâd'ın bazı hataları sebebiyle kendisinden rivayet etmeyenlerinin insafı davranmadığını söylemiştir.⁶³

Müslim ise (ö. 261/875), Hammâd'ın Sâbit el-Bünânî'nin râvileri içerisinde en güvenilir kişi olduğunu, fakat Katâde, Eyyüb, Yunus, Dâvud b. Ebî Hind ve Yahyâ b. Saîd gibi bazı râvilerden rivayet ettiği hadislerde hata yaptığını söylemiştir.⁶⁴ Ancak Müslim bu görüşü Yahyâ el-Kattân, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlere nispet etmiş ve "ويعد عندهم /onlara göre" diyerek⁶⁵ kendisi bu düşünceye temkinli yaklaştığını göstermiştir. Muhtemelen bu nedenle Müslim Hammâd'ın Katâde, Eyyüb, Yunus, Dâvud b. Ebî Hind ve Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'den rivayet ettiği hadislerle yer vermiş; ancak bu rivayetlerin daha çok Hammâd'ın başka sika râvilerle muvafakatla teferrüd etmediği hadisler olduğu görülmüştür.⁶⁶

Tespitimize göre Müslim, Hammâd'ın Kays b. Sa'd'dan gelen rivayetleriyle ilgili herhangi görüş belirtmemiş ve Hammâd'ın Kays b. Sa'd kanalıyla gelen rivayetine hiç yer vermemiştir. Dolayısıyla onun da Hammâd'ın Kays'tan naklettiği hadisleri problemlili gördüğü söylenebilir. Bununla beraber Müslim, Hammâd'ın diğer râvilerden özellikle de Sabit el-Bünânî'den nakletti çokça hadis tahrîc etmiştir.⁶⁷ Bu durumda Müslim'in Buhârî'nin aksine Hammâd b. Seleme'yi güvenilir kabul ettiği söylenebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tirmizî (ö. 279/892) ve İbn Mâce de (ö. 273/887) *Sünen*'lerinde Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd'dan rivayet ettiği herhangi bir hadise yer vermemişlerdir. Ancak her iki muhaddis, Hammâd'ın başka râvilerden rivayet ettiği birçok hadis tahrîc etmiştir.⁶⁸ Bu da gösteriyor ki, Tirmizî ve İbn Mâce de Hammâd'ın Kays b.

⁵⁹ Buhârî, "Rakâik", 10.

⁶⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2000), 5, 3.

⁶¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer, *Hedyü's-sari mukaddimetu Fethi'l-bârî* (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2000), 568.

⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3, 14.

⁶³ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, 6, 216.

⁶⁴ Müslim, *et-Temyîz*, 217.

⁶⁵ Müslim, *et-Temyîz*, 153.

⁶⁶ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 2, 783.

⁶⁷ Birkaç örnek için bkz. Müslim "İman", 10, 55; 52, 187; 74, 259-261.

⁶⁸ Birkaç örnek için bkz. Ebü İsâ Muhammed b. İsâ Tirmizî, *Sünen* (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), "Tahârat", 55; "Salât", 113-161; "Sefer", 41; Hac, 27; Ebü Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mâce, *Sünen*

Sa'd'an rivayet ettiği hadisleri muteber kabul etmemişlerdir.

Ebû Dâvud (ö. 275/889) ve Nesâî (ö. 303/915) ise biraz sonra değineceğimiz üzere *Sünen*'lerinde Kays b. Sa'd'dan naklettiği rivayetler başta olmak üzere Hammâd'ın hadislerini tahrîc etmişlerdir.⁶⁹

C) Hammâd'ın Kays'tan Naklettiği ve Başka Râviler Tarafından da Rivayet Edilen Hadisler

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Hammâd genel olarak sika kabul edilmiş; sadece Kays b. Sa'd'dan rivayet ettiği hadisler tenkit edilmiştir. Çalışmamızın bu kısmında Hammâd'ın Kays b. Sa'd'dan naklettiği rivayetleri diğer güvenilir râvilerin rivayetlerine arz ederek ele alacağız. Böylelikle Hammâd'ın hatası olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız. Bu karşılaştırmada özellikle rivayetlerin muhtevalarının ve sahabe râvilerinin aynı olup olmadığına işaret edeceğiz.

Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde Hammâd b. Seleme → Kays b. Sa'd + Umâre b. Meymûn + Habîb b. Şehîd → Atâ b. Ebî Rabâh senediyle Ebû Hüreyre'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her namazda Kur'ân okunmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) bize cehri okuduğu namazlarda biz de size cehri okuyoruz, bize gizli okuduğu namazlarda biz de size gizli okuyoruz."⁷⁰

Bu hadis, Hammâd b. Seleme ve Kays b. Sa'd'ın yer almadığı senedle Buhârî,⁷¹ Müslim⁷² ve Nesâî⁷³ tarafından da hemen hemen aynı lafızla rivayet edilmiştir. Aynı şekilde söz konusu âlimlerin rivayetlerinin senedinde Hammâd'ın olduğu gibi tâbiîn râvisinin Atâ, sahabe râvisinin de Ebû Hüreyre olduğu görülmüştür.

Hammâd'ın Kays b. Sa'd → Atâ b. Ebî Rebâh senediyle naklettiği rivayete göre Câbir şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashabı Zi'l-Hicce ayından dört gün geçtikten sonra (Mekke'ye) geldiler. Kâbe, Safâ ve Merve'yi tavaf ettiğinde Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Bu tavafi umre için sayın, yanında hediyi/kurbanlık hayvanı olan hariç.' Terviye gününe girildiğinde hac için tehليل getirdiler, Kurban günü geldiğinde Beyti tavaf ettiler, Safâ ve Merve'yi ise tavaf etmediler."⁷⁴ Buhârî⁷⁵ ve Müslim⁷⁶ söz konusu rivayeti Hammâd'ın ve Kays'ın yer almadığı farklı senedle rivayet etmişlerdir. Ancak her iki âlimin senedinde Hammâd'ın tarikinde olduğu gibi Atâ b. Ebî Rebâh ve Câbir b. Abdillâh bulunmaktadır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ihramda iken avlanan hayvandan kendisine hediye edildiğine dair Hammâd b. Seleme → Atâ b. Ebî Rebâh → İbn Abbâs tarikiyle gelen rivayete göre İbn Abbâs şöyle demiştir: "Ey Zeyd! Hz. Peygamber'e avlanan hayvandan hediye edilip Hz.

(Beirut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Mukaddime", 11116-151; 13, 180-181; "İkâmetüs-Salât", 61, 1042; 117, 1179.

⁶⁹ Ebû Dâvud, "Zekât", 29; "Cihâd", 19-38; "Cenâzi", 34.

⁷⁰ Ebû Dâvud, "Salât", 128.

⁷¹ Buhârî, *Sahîh*, Ezân, 104. Buhârî söz konusu rivayeti *Sahîh*'ine almış, ancak senedde Hammâd değil, İbn Cüreyc yer almaktadır.

⁷² Müslim "Salât", 11, 42. Müslim söz konusu rivayeti nakletmiş; o da Ebû Usâme- Habîb b. Şehîd- Atâ b. Ebî Rabâh varyantıyla nakletmiştir.

⁷³ Ebû Abdurrahman Ahmed b Ali b Şuayb Nesâî, *Sünenü'l-kübra* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991), Mesâcid, 192. Nesâî söz konusu rivayeti iki farklı senedle rivayet etmiş, birinci senedde Atâ'dan Rakabe, ikinci senedde ise Atâ'dan İbn Cüreyc nakletmiştir.

⁷⁴ Ebû Dâvud, "Menâsik", 22; Nesâî, "Menâsik", 269.

⁷⁵ Buhârî, "Hac", 81.

⁷⁶ Müslim "Hac", 17, 1216.

Peygamber de ihramda olduğu için onu kabul etmediğini biliyor musun?” Zeyd de evet cevabını verdi.⁷⁷ Buhârî söz konusu rivayeti Zeyd b. Erkâm'ın yer almadığı doğrudan Abdullah b. Abbâs'tan tahrir etmiştir.⁷⁸ Müslim ise hem Buhârî'nin hem de Hammâd'ın rivayetinde olduğu gibi İbn Abbâs ve Zeyd'in diyalogunu içeren rivayeti nakletmiştir.⁷⁹ Nesâî de *Sünen*'inde Müslim gibi Hammâd ve Kays'ın yer almadığı İbn Abbâs tarikiyle rivayet etmiştir.⁸⁰

Hammâd'ın Kays'tan rivayet ettiği ve başka râviler tarafından da desteklen bir başka hadis de; Hammâd → Kays b. Sa'd → Tâvus → Ebû Hüreyre senediyle gelen rivayete göre Hz. Peygamber'e müşriklerin çocuklarının durumu soruldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Allah, onların yaptıklarını daha iyi bilmektedir.”⁸¹ Nesâî tarafından rivayet edilen bu hadisi, Buhârî üç farklı senedle tahrir etmiştir. Ayrıca Buhârî'nin nakillerine göre bir senedde sahabi râvi Abdullah b. Abbâs,⁸² diğer iki senedde ise Ebû Hüreyre'dir.⁸³ Müslim de söz konusu rivayeti Buhârî'de olduğu gibi hem Ebû Hüreyre⁸⁴ hem de Abdullah b. Abbâs'tan tahrir etmiştir.⁸⁵ Aynı şekilde Ebû Dâvud da söz konusu rivayeti Hammâd'ın yer almadığı senedle rivayet etmiştir.⁸⁶

Nesâî'nin nakline göre Hammâd → Kays → Atâ + Tâvus + Mücâhid → Ümmü Kürz senedine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Erkek çocuğu için birbirine uygun iki koyun, kız çocuğu için ise bir koyun söz konusudur (kesilir).”⁸⁷ Ayrıca Nesâî hadisi aynı lafızlarla Hammâd ve Kays'ın yer almadığı başka bir tarikte de nakletmiştir.⁸⁸ Aynı şekilde Tirmizî de hadisi Hz. Âişe'den rivayet etmiş ve akabinde şöyle demiştir: Konuyla ilgili Hz. Ali, Ümmü Kürz, Büreyde, Semure, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr, Enes, Selman b. Âmir ve Abdullah b. Abbâs'tan rivayet bulunmaktadır.⁸⁹ İbn Mâce'ye göre ise Hammâd söz konusu hadisi Kays b. Sa'd'dan değil, Abdullah b. Osman'dan nakletmiştir.⁹⁰ Ayrıca Dârekutnî'nin nakline göre de Hammâd rivayeti Kays → Mücâdid → Ümmü Kürz senediyle rivayet etmiş ve senediyle ilgili geniş malumat vermiştir.⁹¹

Hammâd b. Seleme'nin doğrudan Kays b. Sa'd'dan naklettiği rivayetlerde sika râvilere daha muvaffakiyet gösterdiği söylenebilir. Nitekim kurban kesiminde kaç kişinin ortak olabileceği mevzusunda Hammâd'ın muvaffakiyeti ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili kabul gören görüş, deve ve sığırın ayırımı yapılmaksızın büyük baş hayvanın kesiminde yedi kişinin ortak olabileceği yönündedir. Nitekim Hammâd → Kays b. Sa'd → Atâ → Câbir'in yer aldığı senedde Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir: “İnek ve deve yedi kişi içindir.”⁹²

⁷⁷ Ebû Dâvud, "Menâsik", 40.

⁷⁸ Buhârî, "Cezâü's-Sayd", 4.

⁷⁹ Müslim, "Hac", 8, 1193-1195.

⁸⁰ Nesâî, "Menâsik", 79.

⁸¹ Nesâî, "Cenâiz", 58.

⁸² Buhârî, "Kader", 3.

⁸³ Buhârî, "Cenâiz", 92; "Kader", 2.

⁸⁴ Müslim "Kader", 6, 26.

⁸⁵ Müslim "Kader", 6, 28.

⁸⁶ Ebû Dâvud, "Menâsik", 40.

⁸⁷ Nesâî, "Akika", 2.

⁸⁸ Nesâî, "Akika", 3.

⁸⁹ Tirmizî, "Edâhâ", 16-17-23.

⁹⁰ İbn Mâce, "Zebâih", 1, 3163.

⁹¹ Ebû'l-Hasan Ali b Ömer b Ahmed Dârekutnî, *el-İlelü'l-varide fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Rayyân, 2011), 15, 394.

⁹² Nesâî, *Sünenü'l-kübra*, Menâsik, 253; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, 9, 496.

Hammâd bu rivayeti Kays b. Sa'd'dan naklederken doğrudan ondan işittiğini gösteren “أخبرنا / bize haber verdi” ifadesini kullanmıştır. Müslim ise, muhteva açısından söz konusu rivayeti destekleyen ancak senedde Hammâd'ın ve Kays'ın yer almadığı birden fazla hadis tahrir ettiği ve bütün bu rivayetlerde sahabî râvisinin Câbir olduğu görülmüştür.⁹³ Ebû Dâvud hem Hammâd'ın rivayetine hem de onun rivayetini destekleyen başka rivayetlere yer vermiştir.⁹⁴ Tirmizî ve İbn Mâce de söz konusu rivayeti Mâlik ve Câbir'in senediyle rivayet etmişlerdir.⁹⁵ Ayrıca Tirmizî konuyla ilgili İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Hz. Âişe ve Abdullah b. Abbâs'tan da hadis nakledildiğini ve Câbir'in hadisinin “Sahîh-Hasen” olduğunu; sahabe, Süfyân es-Sevrî, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin de bu hadise uygun amel ettiklerini söylemiştir.⁹⁶ Buna karşın İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre devede on kişinin müşterek olabileceği ve İshâk b. Râhûye'nin buna uygun görüş beyan ettiği de nakledilmiştir.⁹⁷ Bu da Hammâd'ın doğrudan Kays'tan rivayet ettiğinde sika râvilere muvafakatte muhalefet etmediğini göstermektedir. Her ne kadar “devede on, sığırdaki yedi kişi ortak olabilir” ifadesi bazı rivayetlerde nakledilmişse de⁹⁸ Hammâd'ın senedinde yer aldığı Câbir rivayeti daha makbul sayılmış ve uygulama ona göre yapılmıştır.

Yukarıda geçen rivayetler bağlamında Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd'dan naklettiği bazı rivayetlerinde muhteva ve sahabe râvisi açısından diğer rivayetlere uygunluk arz ettiği görülmüştür. Dolayısıyla “Hammâd Kays'tan rivayet ettiği nakillerde hata yapmıştır” gibi bir genellenmenin isabetli bir yaklaşım olmadığını ifade etmek isteriz. Şimdi de Hammâd'ın Kays'tan rivayet ettiği ve bazı âlimler tarafından tenkit edilen nakilleri ele alacağız.

D) Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd'an Rivayet Ettiği ve Tartışmalı Hadisler

Çalışmamızın bu kısmında Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd'dan rivayet ettiği ve hadis münekkithleri tarafından tenkit edilmiş veya tenkit edilebilecek rivayetlere değineceğiz. Böylelikle Hammâd'ın Kays'tan rivayet ettiği hadislerdeki durumunu anlamaya çalışacağız.

Birinci rivayet: Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd'dan naklettiği ve hata yaptığı iddia edilen rivayet İbn Ebî Hâtim'in *el-İlel* adlı eserinde yer almaktadır. İbn Ebî Hâtim'in nakline göre Nâfi' b. el-Azrak İbn Abbâs'a bir mektup göndermiş ve mirasta akrabasının payları ile anne-babasını öldürenin durumunu sormuştur. Söz konusu rivayet; Cerîr b. Hâzm → Kays b. Sa'd → Yezîd b. Hürmüz → İbn Abbâs senediyle nakledilmiştir. Hammâd b. Seleme ise bu rivayeti Yezîd b. Hürmüz ve İbn Abbâs'ı düşürerek Kays b. Sa'd'den nakletmiştir. İbn Ebî Hâtim bu rivayeti babasına sormuş, babası Ebû Hâtim de Hammâd b. Seleme'nin rivayetini muallel, Cerîr'in rivayetini ise sahih kabul etmiştir.⁹⁹ Görüldüğü gibi Hammâd b. Seleme ve Kays b. Sa'd'dın yer aldığı senedde inkita söz konusu olmuş ve bu nedenle Ebû Hâtim tarafından tenkit edilmiştir.

İkinci rivayet: Ebû Hüreyre'nin nakline göre Hz. Peygamber (s.a.s.); zina edenin

⁹³ Müslim "Hac", 62, 350-351-352-353-355.

⁹⁴ Ebû Dâvud, "el-Edâhâ", 7.

⁹⁵ İbn Mâce, "Edâhâ", 5, 3132.

⁹⁶ Tirmizî, "Hac", 66.

⁹⁷ Tirmizî, "Hac", 66.

⁹⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, 5, 386.

⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadis*, 1, 276.

mehrinin, hacamatın ücretinin ve köpeğin satışından elde edilen paranın çirkin olduğunu söylemiştir. Dârekutnî'nin verdiği bilgilere göre söz konusu rivayetin merfu mu mevkuf mu olduğu meselesinde ihtilaf vardır. Sözelimi Hammâd bu hadisi, Kays b. Sa'd → Atâ → Ebû Hüreyre senediyle merfû olarak rivayet etmiştir. Buna karşın Cerîr, Kays b. Sa'd ve Atâ tarikiyle mevkuf olarak nakletmiştir. Dârekutnî de rivayetle ilgili: "En doğrusu Atâ → Saîd Mevlâ Halife → Ebû Hüreyre'den mevkuf olarak rivayet etmektir" diyerek kanaatini belirtmiştir.¹⁰⁰ Dolayısıyla rivayeti Hammâd gibi merfû olarak rivayet edenler hata etmişlerdir. Ancak Dârekutnî'nin naklettiği rivayet sadece Hammâd tarafından ref edilmemiştir; Süfyân b. Uyeyne ve Şu'be b. Haccâc gibi âlimler de rivayeti merfu olarak nakletmişlerdir.¹⁰¹ Aynı şekilde Müslim¹⁰² ve Nesâî de¹⁰³ bu hadisi Hammâd'ın yer almadığı merfu senedle tahrîc etmişlerdir. Dolayısıyla Hammâd'ın söz konusu rivayette teferrüd etmeyip diğer râvilere muvafakat ettiği görülmüştür.

Üçüncü rivayet: Hammâd'ın Kays b. Sa'd'dan rivayet ettiği tartışmalı bir rivayet de Kays b. Sa'd → Atâ → Câbir senediyle nakledilen hadistir. Söz konusu rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'e şeytanı taşlamadan önce kurbanını kestiğini, başka bir adam kurbanını kesmeden önce tıraş olduğunu, diğer birisi de kurbanını kesmeden önce Beyti tavaf ettiğini söyledi. Hz. Peygamber her birisine: 'Kurbanını kes, herhangi bir mahzuru yok' buyurdu.¹⁰⁴ Söz konusu rivayet tahkik edildiğinde sahabî râvisinin farklı olduğu görülmektedir. Sözelimi Buhârî rivayeti beş farklı senedle rivayet etmiş; bunlardan üç rivayet Atâ b. Ebî Rebâh → Abdullah b. Abbâs; bir rivayet → Saîd b. Cübeyr → Abdullah b. Abbâs; bir rivayet de → Atâ b. Ebî Rebâh → Câbir b. Abdullah şeklindedir.¹⁰⁵ Yani Buhârî'nin bir tarikinde Hammâd'ın tarikinde olduğu gibi tâbiîn râvisi Atâ, Sahabî râvisi de Câbir'dir.

İbn Hacer Buhârî'nin naklettiği tarikler bağlamında şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Buhârî'nin rivayet üslubundan anlaşıldığına göre kendisi rivayeti Atâ ve İbn Abbâs tarikiyle gelen senedi tercih etmiştir. Dolayısıyla buna muhalif olan tarikler ise (yani Atâ ve İbn Abbâs'ın yer almadığı rivayetler) şâz olarak telakki edilmektedir."¹⁰⁶ Buna göre Hammâd b. Seleme'nin tariki başta olmak üzere Atâ ve İbn Abbâs'ın yer almadığı bütün tarikler şâz olarak kabul edilmelidir. Ancak rivayet tahkik edildiğinde Abdullah b. Abbâs'ın zikredilmemesi Hammâd'a has değildir. Mesela Müslim¹⁰⁷, Ebû Dâvud¹⁰⁸, Tirmizî¹⁰⁹ ve Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerine göre sahabi râvisi olarak Abdullah b. Abbâs'la beraber Abdullah b. Amr b. As'ın da olduğu görülmektedir.¹¹⁰ Tahâvî'nin naklettiği söz konusu rivayetin senedinde ise, tâbiî râvisi Ubeydullah b. Ebî Râfi', sahabi râvisi de Hz. Ali'dir.¹¹¹ Ayrıca Tahâvî Hammâd'ın

¹⁰⁰ Dârekutnî, *el-İlelû'l-varide fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, 5, 274.

¹⁰¹ Dârekutnî, *el-İlelû'l-varide fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, 5, 271.

¹⁰² Müslim "Musâkât", 9, 1568.

¹⁰³ Nesâî, "Seyd", 16.

¹⁰⁴ Nesâî, "Menâsik", 246; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 9, 190.

¹⁰⁵ Buhârî, "Hac", 125.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Fethû'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 3, 707.

¹⁰⁷ Müslim, "Hac", 57, 1306.

¹⁰⁸ Ebû Dâvud, "Menâsik", 78.

¹⁰⁹ Tirmizî, "Hac", 76.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4, 395; 11, 30.

¹¹¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme Ezdî Hacrî Mısırî Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr* (Riyâd: Âlemü'l-Kütüb, 1994), 2, 235.

Kays'tan naklettiği rivayeti de tahrîc etmiştir.¹¹²

Beyhakî *es-Sünenü'l-Kübrâ* adlı eserinde söz konusu rivayeti Üsâme b. Zeyd → Atâ → Câbir tarikiyle rivayet etmiş, daha sonra Hammâd b. Seleme → Abbâd b. Mansûr ve Kays b. Sa'd → Atâ → Câbir tarikini vermiş ve Buhârî'nin Hammâd'ın tarikine işaret ettiğini belirtmiştir.¹¹³ Beyhakî bu ifadesiyle zımnen de olsa Hammâd'ın tarikinin sıhhatine vurgu yaptığı düşünülebilir. Ayrıca Beyhakî'nin senedi konumuz açısından önemlidir. Zira onun tarikinde hadisin tâbiî râvisi Atâ, sahabî râvisi ise Câbir'dir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu tarikle gelen hadisler genellikle Hammâd tarafından rivayet edilmiştir. Bu sebeple Hammâd'ın yer almadığı, tâbiî râvisinin Atâ, sahabî râvisinin de Câbir olduğu Beyhakî rivayeti, Hammâd'ın rivayette teferrüd etmediğini göstermektedir.

Dördüncü rivayet: Hammâd b. Seleme → Kays b. Sa'd → Atâ → Muâviye şöyle demiştir: "Hz. Peygamber, Eyyâmü'l-Aşr (Zilhicce'nin ilk on günü) günlerinde Beyti, Safâ ve Merve'yi tavaf ettikten sonra yanımda bulunan makasla saçlarının uçlarını kestim." Kays devamında şöyle diyor: İnsanlar (bu konuda) Muâviye'ye itiraz ediyorlardı.¹¹⁴ Başta Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri olmak üzere birçok kaynakta yer alan rivayet Tâvus → İbn Abbâs → Muâviye tarikiyle rivayet edilmiş ve bu tarikle gelen rivayette "Eyyâmü'l-Aşr" yer almamaktadır.¹¹⁵ Bundan dolayı Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd tarikiyle rivayet ettiği ve "Eyyâmü'l-Aşr" ifadesinin yer aldığı rivayete itiraz yapılmış ve şâz olarak kabul edilmiştir.¹¹⁶ Dolayısıyla Hammâd'ın burada da teferrüd edip diğer rivayetlere muhalefet ettiği söylenebilir.

Beşinci rivayet: Hammâd b. Seleme → Kays b. Sa'd → Atâ → Ebû Hüreyre: "Dostum (Hz. Peygamber) bana şu üç şeyi tavsiye etti: Yatmadan önce vitir namazını kılmak, her ayda üç gün oruç tutmak ve iki rekât duhâ namazını kılmak."¹¹⁷ Aynı şekilde Buhârî¹¹⁸, Müslim¹¹⁹, Ebû Dâvud¹²⁰, Tirmizî¹²¹ ve Ahmed b. Hanbel¹²² başta olmak üzere birçok kaynakta merfû gelmiştir. Buna karşın İbn Cerîr söz konusu rivayeti Atâ tarikiyle Ebû Hüreyre'den mevkuף olarak rivayet etmiştir.¹²³ Bu bağlamda Hammâd'a kıyasla İbn Cerîr'in Atâ'nın has öğrencisi olması hasebiyle onun rivayeti tercihe şayan olduğu düşünülse bile, Hammâd'ın rivayeti diğer sika râvilerin rivayetlerine muvafık olduğundan tercihe daha uygun olduğu söylenebilir. Zira Beyhakî'ye göre Hammâd'ın Kays'tan rivayet ettiği fakat diğer âlimlerin rivayetine muhalefet ederek teferrüd ettiği zaman hadisi kabul edilmemelidir.¹²⁴ Fakat burada Hammâd'ın teferrüdü söz konusu olmadığı için rivayetin tercih edilmesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

¹¹² Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsar*, 2, 236.

¹¹³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, 10, 158.

¹¹⁴ Nesâî, "Menâsik", 184; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28, 51.

¹¹⁵ Buhârî, "Hac", 126; Müslim, "hac", 33, 1246; Ebû Dâvud, "Menâsik", 23.

¹¹⁶ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 5, 611; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b Şeref Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1392), 8, 231-232.

¹¹⁷ Ahmed b Ali b el-Müsenna Ebû Ya'la el-Mevsili, *Müsnedu Ebî Ya'la el-Mevsili* (Cidde: Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1989), 11, 252.

¹¹⁸ Buhârî, "Teheccüd", 32.

¹¹⁹ Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirin", 13, 721.

¹²⁰ Ebû Dâvud, "Salât", 340.

¹²¹ Tirmizî, "Savm", 54.

¹²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16, 475.

¹²³ Ebû Bekr Abdürrezzâk b Hemmam Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef* (Kâhire: Dâru't-Te'sil, 2010), 3, 46.

¹²⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, 4, 158-159.

Altıncı rivayet: Ebû Dâvud'un *el-Merâsîl* adlı eserinde geçtiği üzere Hammâd b. Seleme, Kays b. Sa'd'dan Muhammed b. Amr b. Hazm'ın (ö.120/738) kitabını istemiştir. O da Hz. Peygamber'in Muhammed b. Amr'ın dedesi olan sahâbi Amr b. Hazm'a yazdırdığı kitabı kendisine vermiştir. Söz konusu kitapta develerin zekâtı ile ilgili şu bilgiler yer almaktaydı: "Develer yüz yirmiden fazla olduğunda her elli deve için üç yaşını tamamlayıp dört yaşına giren ve "hikka" olarak isimlendirilen bir deve verilecektir. Bundan fazla olursa zekâtın ilk farz olduğu duruma dönülür; yirmi beşten az olursa bir koyun, her beş deve için erkek-dişi fark etmeksizin kusurlu olmayan bir koyun verilir.¹²⁵

Beyhakî, bu rivayette yer alan Muhammed b. Amr ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasında inkıta olduğu için rivayete itiraz etmiştir. Ayrıca Kays b. Sa'd rivayeti sema ile değil, kitaptan nakletmiş, aynı şekilde Hammâd da Kays'tan sema ile değil, kitabından naklen rivayette bulunmuştur. Beyhakî devamında şöyle demiştir: "Kays ve Hammâd her ne kadar sika râvilerden olsalar da, onların bu rivayeti hafızların rivayetlerine muhaliftir. Buna ilaveten Hammâd ömrünün sonunda hafıza bozukluğuna maruz kalmıştı. Bundan dolayı âlimler, Hammâd, diğer sika râvilerle muhalefet ettiğinde onunla delil getirmezlerdi. Aynı şekilde hadis münekkitleri, Hammâd'ın Kays'tan teferrüd ettiğinde de onun hadisini almaktan imtina etmişlerdir.¹²⁶ Bu çerçevede Hammâd'ın bu rivayetinin problemliliği söylenebilir.

Yedinci rivayet: Ümmehâtü'l-evlâd¹²⁷ konusuyla ilgili Hammâd b. Seleme, Kays b. Sa'd → Atâ b. Ebi Rebâh → Câbir b. Abdillâh tarikiyle Câbir'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Biz Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir döneminde ümmehâtü'l-evlâd olan cariyeleri satıyorduk. Ancak Hz. Ömer döneminde bundan nehy edildik, biz de satmaktan vazgeçtik."¹²⁸ Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu rivayet Hammâd ve Kays senediyle *Kütüb-i Sitte* içerisinde sadece Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde yer almaktadır. Nesâî¹²⁹ ve İbn Mâce¹³⁰ Câbir'den içerik olarak Ebû Dâvud'un rivayetini destekleyen nakle yer vermiş; ancak Hammâd ve Kays'ın yer almadığı senedle rivayet etmişlerdir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel de konuyla ilgili Ebû Sâid el-Hüdrî ve Câbir b. Abdillâh'tan rivayette bulunmuştur.¹³¹ Buna karşın Dârekutnî'nin tespitine göre Hz. Peygamber'in ümmehâtü'l-evlâd olan cariyelerini satışını yasaklamıştı.¹³² Hâzîmî ise ümmehâtü'l-evlâd'ın satışının helal veya haram olduğunu ifade eden rivayetleri değerlendirmiş ve ümmehâtü'l-evlâd'ın satışını helal kılan rivayetin, satışını yasaklayan hadisler tarafından nesh edildiğini söylemiştir.¹³³ Dolayısıyla bu konudaki tartışma, ümmehâtü'l-evlâd'ın satışını helal veya haram kılan rivayetler arasındadır. Ancak konumuz açısından önemli olan husus, Hammâd'ın rivayette teferrüd etmemiş olmasıdır.

Sekizinci rivayet: Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hammâd b. Seleme'nin Sa'd b.

¹²⁵ Süleyman b. Eş'as b. İshak b. el-Ezdi es-Sicistânî Ebû Dâvud, *el-Merâsîl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 106.

¹²⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, 4, 158-159.

¹²⁷ "Ümmehâtü'l-evlâd": Mevlâsının yatağında ve onun ikrarı ile birlikte çocuk doğurmuş cariyelerdir. Efendisi ölünce hür olur. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 555.

¹²⁸ Ebû Dâvud, "t'ak", 10.

¹²⁹ Nesâî, "Itk", 29.

¹³⁰ İbn Mâce, "Itk", 2, 2517.

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17, 256; 22, 340.

¹³² Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 4, 134.

¹³³ Ebû Bekr Zeynüddin Muhammed b. Musa Hâzîmî, *el-İtibâr fî beyâni'n-nasih ve'l-mensûh mine'l-âsâr* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifî'n-Nizamiyye, 1319), 16.

Kays'tan rivayet edip teferrüd ettiği hadisler çok azdır. Ancak Hammâd, Kays → Mücâhid → İbn Abbâs tarikiyle rivayet ettiği şu hadiste teferrüd etmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.s.) evimize geldi, ben ona bir kova uzattım, Hz. Peygamber suyu içti, sonra kovaya püskürttü.”¹³⁴ Bezzâr bu rivayetin Abdullah b. Abbâs'ın dışında başkalarınca da rivayet edildiğini, İbn Abbâs'tan ise sadece bu tarikle geldiğini söylemiştir. Ayrıca Bezzâr'a göre Kays b. Sa'd, Mücahid ve İbn Abbâs tarikiyle sadece bu rivayeti nakletmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu rivayet İbn Abbâs'ın dışında Vâil b. Hücr'dan nakledilmiştir.¹³⁵

Bu rivayetler bağlamında Hammâd b. Seleme'nin Sa'd b. Kays'tan rivayet ettiği hadislerin, diğer sika râvilerin rivayetlerine arz edildiğinde birçoğuna muvafık olduğu görülmüştür. Dolayısıyla şâz olan bir kaç rivayetten hareketle “Hammâd'ın Kays'tan rivayeti problemlidir” demenin, tenkide açık bir yaklaşım olduğunu belirtmek isteriz. Zira Şu'be'ye; “bir kişinin hadisi ne zaman terkedilir” diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Hadis ilminde önde gelen muhaddislerden onların bilmediği rivayetleri tahrîc ettiğinde, hatası çok olduğunda, yalancılıkla itham edildiğinde, hatasında icma olan bir rivayeti naklettiğinde, böyle olanların rivayeti terkedilir” şeklinde cevap vermiştir.¹³⁶ Şu'be'nin bu açıklanmasında da belirtildiği gibi râvinin sika râvilere muhalefeti çoksa tüm rivayetleri terk edilir.¹³⁷ Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Hammâd'ın Kays'tan rivayet edip teferrüd ettiği hadisler çok azdır. Aksine kendisinin Kays'tan rivayet ettiği hadisler genel olarak Buhârî ve Müslim gibi hadis ilminde otorite kabul edilen âlimler tarafından da rivayet edilmiştir. Ancak bu âlimlerin senedlerinde Hammâd ve Kays yer almamıştır.

Sonuç

Hadis münekkitlerinin hem râvi güvenilirliği hem de rivayetin sıhhati için başvurduğu yöntemlerden birisi de muâraza sistemidir. “Herhangi bir râvinin rivayetini başka râvilerin hadislerine arz etmek” şeklinde özetlenebilecek bu yöntem, birçok âlim tarafından uygulanmıştır. Bununla beraber, râvilere verilen hükümlerin aynı olmadığı da bir gerçektir. Mesela bir kısım râvi mutlak sika veya zayıf olarak değerlendirilmiş, bir kısım ise sadece belli durumlarda tevsik veya tenkit edilmiştir. Hammâd b. Seleme de genel olarak sika kabul edilmiş, ancak Kays b. Sa'd'dan naklettiği rivayetleri bazı hadis münekkitleri tarafından tartışılmıştır. Bu bağlamda Hammâd'ın Kays b. Sa'd'dan naklettiği rivayetlerde hata yaptığı iddia edilmiştir. Bunun nedeni, Hammâd'ın Kays'ın kitabını kaybetmesi ve ezberinden rivayet etmek zorunda kalması olarak ifade edilmiştir. Ayrıca bazı âlimlere göre Hammâd ömrünün son döneminde ihtilât hastalığına maruz kalmış, bunun neticesinde bazı rivayetlerini karıştırmıştır.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde Hammad'ın ismi sadece iki senedde geçmektedir. Bu da Buhârî'nin Hammâd'ı pek de muteber bulmadığı düşünülebilir. İbn Hibbân ise Buhârî'nin bu tavrını eleştirmiş ve Buhârî'nin Hammâd'dan rivayette bulunmamakla haksızlık ettiğini ifade

¹³⁴ Ebû Bekr Ahmed b Amr b Abdülhalik el-Basri Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzar* (Medine : Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 2009), 11, 189.

¹³⁵ İbn Mâce, “Teyemmüm”, 136, 659.

¹³⁶ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 2, 32.

¹³⁷ Yücel, *Hadis Usûlü*, 157-158.

etmiştir.

Müslim, Hammâd'ın Kays b. Sa'd'ın rivayetiyle ilgili herhangi görüş belirtmemiş ve Hammâd'ın Kays b. Sa'd rivayetine hiç yer vermemiştir. Bununla beraber Hammâd'ın diğer râvilerden rivayet ettiği hadisleri tahrîc etmiş, özellikle Hammâd'ın Sabit el-Bünânî'den naklettiği rivayetlere çok yer vermiştir. Bu bağlamda Müslim Hammâd'ın Kays'tan rivayet ettiği hadisleri problemlî gördüğü söylenebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tirmizî ve İbn Mâce de Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd'dan rivayet ettiği herhangi bir nakle yer vermemişlerdir. Ancak Hammâd'ın başka râvilerden rivayet ettiği birçok hadisi nakletmişlerdir. Bu da onların Hammâd'ın Kays b. Sa'd'dan rivayet ettiği hadisleri muteber kabul etmediklerini gösterir. Ebû Dâvud ve Nesâî ise, Kays b. Sa'd'dan naklettiği rivayetler başta olmak üzere Hammâd'ın hadislerine yer vermişlerdir. Dolayısıyla her iki âlim de Hammâd'ı sika kabul edip Kays b. Sa'd'dan naklettiği rivayetler de dâhil olmak üzere onun hadislerini muteber kabul ettikleri denilebilir.

Bu çalışmamızda Hammâd'ın Kays'tan rivayet ettiği hadisleri, sika râvilerin rivayetlerine arz ederek tespit etmeye çalıştık. Yaptığımız bu arz neticesinde aslında Hammâd'ın Kays'tan rivayet ettiği birçok hadiste sika râvilerle uygunluk gösterip teferrüde düşmediğini ve Hammâd'ın Kays'tan rivayet ettiği hadislerin çok azında hata yaptığını tespit ettik. Bu nedenle sayıları gayet az olan bu hatalı rivayetlerden hareketle “Hammâd Kays'tan rivayet ettiği hadislerde hata yapmıştır” gibi genel bir yargıda bulunup onun rivayetlerini terk etmenin isabetli bir görüş olmadığını düşünmekteyiz. Bunun yanı sıra rivayet asrı muhaddisleirinin elinde bize intikal etmemiş olan fevkalade sayıda senedlerin bulunduğu vakiası da bir hakikattir. Buna göre muâraza yönteminin Hammâd b. Seleme ile ilgili yapılan nisbî cerhi kısmen teyit etmektedir. Ancak bu cerhin Hammâd'ın Kays'tan rivayet ettiği bütün hadislerle teşmil edilmesinin sorunlu bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Hammâd b. Seleme'nin doğrudan Kays b. Sa'd'dan naklettiği rivayetlerde sika râvilerle daha muvaffakiyet gösterdiği de söylenebilir.

Kaynaklar

Abdûlmüttalib, Rıf'at Fevzî. *Tevsikü's-sünne fî'l-karnî's-sânî'l-hicrî*. Mısır: Mektebetü'l-Hanâcî, 1981.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Hânî, 2001.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani. *el-Müsned*. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Aşikkutlu, Emin. “Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Tadiller ve Uygulamadaki Sonuçları”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 20 (22 Ocak 2014).

A'zamî, Muhammed Mustafa. *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn: neş'etuhu ve târîhu*. Riyad : Mektebetü'l-Kevser, 1990.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyin b Ali. *es-Sünenü'l-kübra*. 10 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1344.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyin b Ali. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-asar*. 10 Cilt. Karaçi: Câmiatü'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1991.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b Amr b Abdülhalik el-Basri. *Müsnedü'l-Bezzar*. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Cu'fi. *Sahîh*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422h.
- Cibrîn, Abdullah b. *Ahbâru'l-Âhâd fî'l-hadîs'i-nebevî*. Suûd: Dâru Taybe, 1987.
- Cudey', Abdullah b. Yûsuf. *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2003.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b Ömer b Ahmed. *el-İlelü'l-varide fî'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Rayyân, 2011.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b Ömer b Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutnî*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Ebû Dâvud, Süleyman b Eş'as b İshak b el-Ezdi es-Sicistânî. *el-Merâsîl*. Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Ebû Dâvud, Süleyman b Eş'as b İshak b el-Ezdi es-Sicistânî. *Sünen*. 4 Cilt. Cidde: Darü'l-Kible li's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1998.
- Ebû Şehbe, Muhammed. *fî Rihâbi's-Sünne el-Kütübü's-Sihâhi's-Sitte*. Kâhire: Mecmeü'l-Bühüsül-İslâmiyye, 1995.
- Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, Abdurrahman b. Amr b. Abdillah. *Târîhu Ebî Zür'a ed-Dimaşkî*. 2 Cilt. Dimeşk: Mecmeu'l-lüğati'l-Arabiyye, 2012.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Hammâd, Nâfiz Hüseyin - Hibe Gâzî Ferecullâh. "Ehemmiyyetü'l-muâraza inde nükkâdi'l-hadîs fî'l-hükm ale'r-râvî ve'r-rivâye". *Meccellettü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*. 1 (2013 1434): 15-57.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit. *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbü's-sâmi'*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1983.
- Hâzîmî, Ebû Bekr Zeynüddin Muhammed b Musa. *el-İ'tibâr fî beyâni'n-nasîh ve'l-mensûh mine'l-âsâr*. Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1319.
- Irakî, Ebû'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b Hüseyin. *Şerhu Elfiyeti'l-Irakî*. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b Adi el-Cürçani İbn. *el-Kamîl fî dua'fai'r-ricâl*. 11 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2013.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *İlelü'l-hadis*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris Razî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut : Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b Ali b Muhammed el-Askalânî. *Hedyü's-sari mukaddimetu Fethi'l-bârî*. Riyâd: Dârü's-Selâm, 2000.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Fethü'l-bâri bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Riyâd: Dâru's-Selâm, 2000.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hind: Dâiretü'l-Maârif, 1326.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b Hibban b Ahmed et-Temîmî. *Kitâbü's-sikât*. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî. *Sahîhu İbn Hibbân*. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b Yezid er-Rebei el-Kazvini. *Sünen*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Mencuye, Ebû Bekr Ahmed b. Ali Muhmamed el-İsfahani. *Ricâlu Sahîhi Müslim*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1987.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b Ahmed. *Şerhu İleli't-Tirmizî*. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2013.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetu İbni's-Salâh ve mehasinü'l-istilah*. Kahire : Dârü'l-Maârif, 1989.
- İclî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Salih. *Ma'rifetü's-sikât*. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- Kandemir, M. Yaşar, trc. *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2007.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit. *Zayıf Râviler: Duafa Literatürü ve Zayıf Rivayetler*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2014.
- Mevsîlî, Ahmed b Ali b el-Müsenna Ebû Ya'la el-. *Müsnedu Ebî Ya'la el-Mevsîlî*. 13 Cilt. Cidde: Dârü'l-Me'mun li't-Tûras, 1989.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâleddîn Yusuf b Abdurrahman b Yusuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'rricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâbü'rî. *et-Temyîz*. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2009.
- Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâbü'rî. *Sahîh*. Kahire: 5 Cilt. Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b Ali b Şuayb. es-*Sünenü'l-kübra*. 12 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b Şeref. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392.
- Ömerî, Ekrem Ziyâ. *Menhecü'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn mukâranen bi'l-menheci'n-nakdi'l-garbi*. Riyâd: Dâru İşbilyâ, 1997.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b Hemmam Abdürrezzâk es-San'. *el-Musannef*. 9 Cilt. Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 2010.
- Selefi, Muhammed Lokman. *İhtimamü'l-muhaddisîn bi-nakdi'l-hadîs seneden ve metnen*. Riyâd: Dâru'd-Dâî, 1420.

- Şâfî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas. *er-Risâle*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2016.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b Muhammed b Selâme b Abdülmelik b Seleme Ezdi Hacrî Mısri. *Şerhu Meâni'l-âsar*. 5 Cilt. Riyâd: Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b İsâ. *Sünen*. 5 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1975.
- Topgül, Muhammed Enes. *Rivayetten Raviye: Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyya el-Bağdâdî. *Ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetu İbn Muhriz)*. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2009.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyya el-Bağdâdî. *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetü'd-Dûrî)*. 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1979.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2011.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Narratives Dispute in Cerh-Ta'dil: Within the Scope of the Narrations of Hammâd b. Seleme from Kays b. Sa'd

Abstract

In this study, the narrations reported by Hammâd b. Seleme from Kays b. Sa'd were examined. Hammâd b. Seleme was accepted as reliable by Hadith Critics, but his hadiths narrated from Kays b. Sa'd were discussed and for this reason, some scholars refrained from narrating from him. Hadith scholars stated that the reason for Hammâd's mistake was that he lost Kays' book and narrated it by heart. Based on this claim of Hadith critics, a general approach such as "Hammâd made a mistake in the hadiths narrated from Kays" was adopted and this statement has taken place in many cerh-ta'dil and ilel (special) works. Accordingly, we addressed the hadiths narrated by Hammâd b. Seleme from Kays b. Sa'd by the method of dispute. Because, through this method, it is possible to determine the situations which may cause the disaffirmation of the narrator such as the relevant narrator's reports, his opposition to reliable narrators and his tafarrud in a hadith by presenting the narration of any narrator to the hadiths of other narrators.

As a result of our research on Hammâd b. Seleme, we have determined that Hammâd did not oppose to reliable narrations in many hadiths narrated from Kays, but on the contrary, the hadiths narrated by him were narrated by other reliable narrators. Likewise, we have seen that the hadiths that Hammâd did tafarrud are very few in number. In this context, it can be thought that it is a serious criticism about Hammâd to think that Hammâd b. Seleme made mistakes in all the hadiths he narrated from Kays b. Sa'd, and that some scholars who had authority in the hadith science did not narrate from him according to this claim. Some scholars have claimed that Hammâd lost his memory in the last period of his life and made mistakes because of this. Even if this claim is accepted to be true, it does not require that the hadiths narrated by Hammâd from Kays are invalidated. The most important evidence that weakens the negative claim regarding Hammâd is that the hadiths narrated by Hammâd from Kays comply with the narrations of the narrators accepted as reliable. Based on these facts, it can be said that the criticisms about Hammâd do not comply with the practice, namely the narrations of Hammâd. Therefore, instead of making a general claim as if Hammâd made mistakes in the hadiths narrated from Kays, we believe that the hadiths narrated by Hammâd from Kays should be examined one by one. In this study, we tried to achieve this.

Keywords: Hammâd b. Seleme, Kays b. Sa'd, hadith, dispute, criticism.